

УДК 346.3

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2024.7>**В. В. Катеренюк***здобувач ступеня доктора філософії у сфері права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
orcid.org/0009-0008-7549-577X*

КОМПЛІАНС ЯК ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню правової природи комплаєнсу. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що впровадження комплаєнсу у діяльність суб'єктів господарювання в одних випадках є вимогою законодавства, в інших – добровільним рішенням суб'єкта господарювання, пов'язаного з особливостями його діяльності. Також впровадження комплаєнсу впливає на стан правопорядку в сфері господарювання в цілому і може слугувати одним з чинників готовності України до вступу до Європейського Союзу. Водночас критично важливим є чітке розуміння того, до яких правових явищ належить комплаєнс.

В статті проведено аналіз та узагальнення наукових підходів до визначення комплаєнсу. Також зроблено огляд визначень цього поняття у чинних нормативно-правових актах. З'ясовано, що поняття комплаєнсу може мати декілька сутнісних тлумачень, зокрема як відповідність (стан), як дотримання (процес), як забезпечення виконання вимог (функція). Надано опис елементів комплаєнсу, на підставі чого висунуто гіпотезу про його природу як правового механізму.

Для доведення цієї гіпотези проведено аналіз наукових джерел щодо правового механізму та його ознак. Також приділено увагу правовим засобам як основним елементам структури правового механізму. У ході дослідження встановлено, що конкретні правові механізми мають набір незмінних і варіативних ознак та правових засобів. Варіативність пояснюється особливостями сфери функціонування певного правового механізму та його метою. Результати дослідження показують, що комплаєнс відповідає загальним ознакам правового механізму та складається з системи певних правових засобів.

Зроблено висновок, що комплаєнс виступає сучасним правовим механізмом управління ризиками у сфері господарювання, що являє собою систему загальних та спеціальних правових засобів, зокрема превентивних, регулятивних та контрольних інструментів, сукупність яких забезпечує дотримання норм права у сфері господарювання та мінімізацію правових, фінансових і репутаційних ризиків під час здійснення господарської діяльності, і є складовою частиною сучасної системи правового регулювання, що забезпечує реалізацію принципу верховенства права та утвердження правового господарського порядку.

Ключові слова: комплаєнс, правовий механізм, правові засоби, суб'єкт господарювання, сфера господарювання.

Katereniuk V. V. COMPLIANCE AS A LEGAL MECHANISM FOR RISK MANAGEMENT IN THE BUSINESS SECTOR

The article is devoted to the study of the legal nature of compliance. The relevance of this topic is due to the fact that the introduction of compliance in the activities of business entities in some cases is a legal requirement, in other cases – a voluntary decision of the business entity related to the specifics of its activities. Also, the introduction of compliance affects the state of law and order in the economic sphere in general and can serve as a positive signal of Ukraine's readiness to join the European Union. At the same time, it is critical to have a clear understanding of what legal phenomena compliance refers to.

The article analyzes and summarizes scientific approaches to the definition of compliance. The article analyzes and summarizes scientific approaches to the definition of compliance. It is revealed that the concept of compliance can have several meaningful interpretations, in particular as compliance (state), as compliance (process), as enforcement (function). A description of the elements of compliance is given, on the basis of which a hypothesis about its nature as a legal mechanism is put forward.

To prove this hypothesis the analysis of scientific sources regarding the legal mechanism and its attributes is carried out. Also attention is paid to legal means as the main elements of the structure of the legal mechanism. The results of the study show that specific legal mechanisms have a set of permanent and variable features and legal means. Variability is explained by the peculiarities of the sphere of functioning of a particular legal mechanism and its purpose. The results of the study show that compliance corresponds to the general features of the legal mechanism and consists of a system of certain legal means.

It is concluded that compliance is a modern legal mechanism of risk management in the sphere of economic activity, which is a system of general and special legal means, in particular preventive, regulatory and control tools, the totality of which ensures compliance with legal norms in the sphere of economic activity and minimization of legal, financial and reputational risks in the implementation of economic activity, and is part of the modern system of legal regulation, which ensures the realization of the principle of the rule of law and the establishment of a legal economic order.

Key words: compliance, legal mechanism, legal means, business entity, business area.

У сфері господарювання дотримання вимог законодавства є не тільки умовою законності господарської діяльності, але й способом зниження правових, фінансових та інших ризиків, крите-

рієм формування позитивної ділової репутації суб'єктів господарювання. З метою управління ризиками, пов'язаними з порушенням вимог законодавства, суб'єкти господарювання знаходять-

ся в активному пошуку відповідних механізмів. Як показує практика одним з таких механізмів є комплаєнс. Останнім часом він знаходить більшого поширення у сфері господарювання, проте правова природа комплаєнсу досі залишається невизначеною. Вбачається, що конкретизація правової природи комплаєнсу дозволить краще зрозуміти його сутність, мету, підстави, порядок, засоби і наслідки його впровадження суб'єктами господарювання.

Національне законодавство щодо комплаєнсу знаходиться на етапі формування з урахуванням положень таких міжнародних документів, як Конвенція ООН проти корупції, що закладає основи для антикорупційних політик; Рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку щодо протидії хабарництву, які спрямовано на запобігання корупції в міжнародних ділових операціях; Стандарт в області комплаєнсу (ISO 37301:2021 «Compliance Management Systems»), який визначає вимоги до впровадження комплаєнс-систем у бізнесі. Антикорупційне законодавство України не містить безпосередніх положень щодо комплаєнсу, хоча воно стало підставою для впровадження цього механізму у практику суб'єктів господарювання. Положення щодо комплаєнсу містяться у Податковому кодексі України, законах України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», «Про фінансові послуги та фінансові компанії», «Про банки та банківську діяльність», Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з передачі електричної енергії, Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності на ринку природного газу та деяких ін. Водночас, у цих законодавчих актах відсутні чіткі положення щодо правової природи комплаєнсу.

Дослідження щодо комплаєнсу активно розвиваються в економічній науці, зокрема в роботах таких авторів, як: М. Карпушенко, Т. Кобелева, О. Овсієнко та ін. В юридичній науці цей предмет дослідження привертає увагу дослідників, зокрема О. Гарагонича, А. Коршун, М. Можаровського, С. Подоляк, С. Теленика, А. Шимка та ін. При цьому науковці, переважно, зосереджуються на таких питаннях, як поняття, мета, види, функції комплаєнсу тощо. Однак питання щодо правової природи комплаєнсу, його належності до певних правових явищ потребує самостійної уваги.

Мета дослідження полягає у доведенні правової природи комплаєнсу як правового механізму управління ризиками у сфері господарювання.

Враховуючи переклад слова з мови-оригіналу (комплаєнс походить від англійського слова «to comply») та практику застосування комплаєнсу в сфері господарювання безпосереднє значення цього терміну можна визначити як відповідність вимогам законодавства. На більш поглиблено-

му рівні – це відповідність не тільки положенням законодавства, а також етичним стандартам і внутрішнім правилам суб'єкта господарювання [1, с. 225].

Наведене розуміння комплаєнсу сприяє формулюванню мети його впровадження суб'єктом господарювання. Наприклад, деякі автори висловлюються, що головною метою комплаєнсу є захист економічних інтересів промислового підприємства від факторів, які здатні негативно вплинути на фінансову та іміджеву складову його діяльності [2, с. 154]. Інші основну мету запровадження комплаєнсу для будь-якого суб'єкта господарювання вбачають у мінімізації ризику залучення у процеси, які можуть призвести до фінансових збитків і втрати довіри інвесторами, партнерами, клієнтами, контролюючими органами тощо. Застосування комплаєнсу повинно обумовлювати такі позитивні результати, як підвищення ефективності діяльності, збільшення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості [3, с. 136]. Проведений огляд наукових робіт, присвячених комплаєнсу, вказує на формування певної єдності у розумінні його мети незалежно від сфери господарювання та виду комплаєнсу. Таким чином, для будь-якого суб'єкта господарювання мета комплаєнсу полягає у зменшенні ризиків настання негативних правових наслідків, несення фінансових втрат і втрати ділової репутації.

На відміну від мети, серед дослідників, відсутня єдність у поглядах щодо розуміння природи комплаєнсу. Наприклад, у колі економістів ведуться дискусії щодо таких його характеристик, як: 1) зовнішнє або внутрішнє походження, тобто комплаєнс вводиться під тиском вимог, які встановлює держава, або виходячи з власних економічних інтересів, як складова корпоративного управління; 2) обов'язковий чи добровільний характер для всіх суб'єктів господарювання; 3) визначальна функція полягає у запобіганні ймовірним порушенням законодавства або дисциплінуванні співробітників в інтересах власника (власників) суб'єкта господарювання; 4) функціональний або процесний підхід до впровадження [4, с. 178–179].

Позиції за цими дискусійними питаннями впливають на визначення поняття комплаєнсу. Множина розроблених у науці визначень цього поняття представлена, зокрема у роботах М. Можаровського та О. Овсієнка [4, 5].

У приведених ними визначеннях інших авторів комплаєнс позначається як діяльність, процес управління, внутрішній процес або сукупність таких процесів, функція внутрішнього контролю або сукупність цих функцій, внутрішній механізм, комплекс заходів, правил та методів, здатність діяти відповідно до встановлених

вимог, частина корпоративної культури тощо [5, с. 140–141; 4, с. 176–177]. М. Мажаровський, надаючи визначення різним видам комплаєнсу, використовує загальну конструкцію, за якою будь-який вид комплаєнсу є «комплексом заходів, що визначається внутрішніми приписами суб'єкта господарювання з метою забезпечення відповідності його діяльності вимогам певного законодавства та унеможливлення вчинення його посадовими особами певних правопорушень» [4, с. 144, 145].

Викладене доводить, що автори не мають єдності у визначальному підході до визначення природи комплаєнсу. Крім цього поняття комплаєнсу може мати декілька сутнісних тлумачень, зокрема як відповідність (стан), як дотримання (процес), як забезпечення виконання вимог (функція).

На офіційному рівні визначення комплаєнсу наводиться у декількох нормативно-правових актах різної юридичної сили. У Податковому кодексі України комплаєнс визначено як *систему заходів та процедур*, що здійснюються контролюючими органами, визначеними у ст. 41 цього Кодексу, з метою підвищення рівня добровільного виконання податкових та інших обов'язків платниками податків відповідно до вимог податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, та зменшення ймовірності настання податкового ризику (комплаєнс-ризик) (п. 14.1.221-1 ст. 14) [6].

Згідно з положеннями Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» комплаєнсом є *безперервний процес*, регламентований внутрішніми документами професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків або особи, яка здійснює діяльність, пов'язану з цими ринками, та спрямований на забезпечення та покращення визначених цим Законом аспектів господарської діяльності (п. 24 ч. 1 ст. 2) [7].

Як *постійний процес*, регламентований внутрішніми документами надавача фінансових послуг, а якщо це передбачено спеціальним законом – надавача супровідних послуг, що здійснюється з метою виявлення та запобігання ризикам, які можуть виникати під час здійснення зазначеною особою діяльності, передбаченої законом, внаслідок невідповідності такої діяльності вимогам законодавства та/або іншим вимогам (правилам, стандартам, принципам) щодо здійснення такої діяльності, та який являє собою *спостереження і контроль*, комплаєнс визначений у Законі України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» (п. 22 ст. 1) [8].

До викладу Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» у 2020 році в новій редак-

ції, зокрема і зміною назви на Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», у деяких підзаконних актах щодо цієї сфери господарювання, зокрема у Положенні про порядок атестації фахівців з питань фондового ринку, комплаєнс визначався як *система внутрішніх відносин юридичної особи*, що спрямована на забезпечення дотримання такою особою вимог законодавства та запобігання його порушенням [9].

У Законі України «Про банки та банківську діяльність» термін комплаєнс використовується доволі часто, проте його визначення відсутнє. Аналіз положень цього Закону (ст. 44 та ін.) дозволяє визначити це поняття як *контроль за дотриманням норм* [10].

Як видно з вищенаведеного, на законодавчому рівні також відсутній єдиний підхід до визначення сутності комплаєнсу. Водночас, впровадження комплаєнсу на практиці незалежно від офіційного визначення потребує таких невід'ємних елементів, як: суб'єкт господарювання та суб'єкти здійснення комплаєнс-заходів, якими залежно від виду комплаєнсу можуть бути внутрішні підрозділи і співробітники суб'єкта господарювання, а також державні органи; наявність певного внутрішнього документа, яким впроваджується комплаєнс; визначення способів здійснення та способів забезпечення дотримання норм, наслідки у разі порушення встановлених приписів та ін.

Комплаєнс є механізмом, який включає розробку і впровадження заходів, спрямованих на: захист суб'єкта господарювання від укладання потенційно небезпечних договорів і контроль факторів ризику; попередження порушень вимог нормативно-правових актів; запобігання втраті ділової репутації; протидію здійсненню незаконних фінансових та інших операцій; відстеження корупційних ризиків тощо. Для управління ризиками суб'єктом господарювання можуть використовуватися такі засоби, як проведення внутрішніх аудитів, моніторинг господарських операцій для виявлення можливих правопорушень, впровадження антикорупційних програм тощо. Відповідні процедури в межах комплаєнсу мають чітку визначеність та формалізований характер, що вказує на належність до процесу впровадження, дотримання і захисту норм права. Це вказує на можливість вважати комплаєнс певним механізмом, а регламентація його нормами законодавчих актів, у тому числі актів суб'єкта господарювання [11, с. 58] дозволяє розглядати його правовим механізмом.

Як багато інших понять і термінів, технічний термін «механізм» було запозичено в різні галузі науки для опису певних категорій та явищ. В юридичній науці з цим терміном утворено низку основоположних для права категорій, зокрема «право-

вий механізм», «механізм правового регулювання», «механізм правотворчості», «механізм правозастосування», «господарсько-правовий механізм», «адміністративно-правовий механізм» та ін.

Поняття, утворені в юридичній науці з використанням слова «механізм» відображають, як правило, доволі великі регулятивні системи або макроконструкції, що включають юридичні категорії та явища без правової форми, але без яких відповідні механізми функціонувати не зможуть [12, с. 63]. Проте в сучасних наукових роботах правовий механізм досліджується і щодо вузких регулятивних систем, які є усталеними однорідними суспільними відносинами, наприклад правовий механізм реалізації та/або захисту конкретних прав, конкретного повноваження органу влади тощо [13, 14].

Досліджуючи вищеперераховані категорії, автори приділяють увагу первісній природі поняття механізму, розглядаючи його з загального семантичного і функціонального значення, з урахуванням грецького походження цього слова та його буквального значення, зокрема як пристрою, що передає або перетворює рух, або внутрішньої будови чи системи чого-небудь [13, с. 121]. Також від первісного розуміння терміну «механізм» до юридичної науки запозичено розуміння механізму як продукту організованої діяльності та такі його характеристики, як: наявність суб'єкта та об'єкта, жорсткий взаємозв'язок та усталеність процесу і правил взаємодії, структурно-функціональний характер [15, с. 20]. На підставі власне юридичного осмислення наукових положень щодо поняття механізму, М. І. Бризицький робить висновок, що під механізмом має розумітися система засобів, що забезпечує функціонування явища та спрямована на досягнення певного результату [12, с. 63].

За одним з визначень правовий механізм являє собою комплекс юридичних засобів, які є необхідними та достатніми для досягнення певної мети (цілей). Також це поняття можна розкривати як набір правового інструментарію, необхідного під визначену заздалегідь ціль. На думку деяких авторів правовий механізм є частиною позитивного права, тому йому властива системна організація для досягнення визначеної мети [12, с. 63].

У наукових роботах, присвячених дослідженню правових механізмів в конкретних відносинах, автори приділяють увагу ознакам правового механізму. Серед спільних ознак, які наводять різні автори, можна назвати такі:

1) системний характер у розумінні, що механізм являє собою не просте скупчення елементів, а їх розташування у певній послідовності та у взаємозв'язку між собою, що робить механізм цілісним утворенням;

2) динамічний характер, який знаходить прояв у тому, що правовий механізм супроводжує реальні суспільні відносини, виконує певні функції, взаємодіє з іншими механізмами і системами, а тому його елементи розвиваються і змінюються залежно від реальних потреб, умов і обставин;

3) має внутрішню упорядковану структуру, тобто місце, призначення та зв'язки елементів є визначеними і обумовленими метою механізму, що дозволяє оцінювати ефективність окремих елементів і механізму в цілому;

4) є частиною загального правового механізму, що означає наявність в його структурі елементів загального правового механізму, в його основі – загальних принципів права, в меті – спрямованість на забезпечення режиму законності або правопорядку, гармонізації публічного та приватного інтересу;

5) має власні завдання та функції, які обумовлені зокрема сферою функціонування;

6) має стадії і відповідні їм процедури, через які правовий механізм знаходить зовнішній прояв;

7) функціонує через волевиявлення хоча б одного суб'єкта права та охоплює види юридично значимої поведінки суб'єктів [12, с. 78; 13, с. 124].

Комплаєнс повною мірою відповідає наведеним вище ознакам правового механізму. Зокрема, ознаки системності і структурованості знаходять прояв у тому, що комплаєнс включає нормативний (норми законів та інших нормативно-правових актів, у тому числі локального характеру), організаційний (певні процедури, заходи, відповідальні особи, наприклад, комплаєнс-менеджери у банках) та процесуальний (впровадження моніторингу та контролю, звітність, санкції) компоненти. Наявність власних завдань і функцій, стадій та відповідних їм процедур, як ознаки правового механізму, підтверджується метою або цільовою спрямованістю комплаєнсу. Однією з основних функцій комплаєнсу називають контрольну [1, с. 227; 16], до якої можна додати функції регулювання господарських відносин, функцію охорони і захисту прав суб'єкта господарювання. В комплаєнсі як в правовому механізмі можна виділити внутрішню упорядковану структуру, певні стадії та притаманні їм процедури, зокрема стадії розробки та впровадження комплаєнсу, його здійснення (здійснення моніторингу і контролю), оцінки результатів та прийняття управлінських та інших рішень. Динамічний характер комплаєнсу знаходить прояв у тому, що його елементи розвиваються і змінюються залежно від реальних потреб суб'єкта господарювання, умов здійснення господарської діяльності, фактичних обставин сфери господарювання тощо [16, с. 73].

Комплаєнс потрібно розглядати частиною загального правового механізму, оскільки він

спирається на загальні принципи права, зокрема принцип верховенства права, у тому числі щодо здійснення контролю та застосування санкцій до порушників. Комплаєнс сприяє здійсненню регуляторної, профілактичної та захисної функцій права, формуванню правової культури в сфері господарювання. Впровадження суб'єктом господарювання комплаєнсу позитивно впливає не тільки на його процеси під час здійснення господарської діяльності, а також на відповідні процеси господарської діяльності його контрагентів.

В правовому механізмі виділяють правові засоби (іноді їх називають правовими інструментами), спрямованими на досягнення правового результату. Ця думка спирається на загальне тлумачення засобу як здатності впливати для досягнення бажаного результату. Правові засоби ще визначають як правові явища, що поєднують у собі інструменти, націлені на задоволення суспільно значущих цілей у правовій площині та діянь суб'єктів права щодо застосування таких інструментів [17, с. 19]. І. В. Стаднік в механізмі правового регулювання виділяє правові засоби, називаючи їх «деталлями» механізму, які здійснюють результативний вплив на відносини у сфері господарювання [18, с. 72].

І. І. Павлюков виділив інструментальні ознаки правових засобів як: інституційність, визначеність, зрозумілість та можливість реального застосування, а також назвав їх властивості: правовий характер; визначена форма виразу; відображення у правових документах; засіб узгодження інтересів суспільства та особи; закріплення моделей правомірної поведінки; визначення характеру поведінки суб'єктів, її відповідності вимогам права; стимулювання правомірної поведінки [17, с. 17, 19].

В юридичній науці до правових засобів відносять норми права, суб'єктивні права та обов'язки, правові обмеження, стимули та заохочення. Деякі автори крім зазначених правових засобів також називають принципи права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, суб'єктів права, певні інструменти, заборони, пільги, акти реалізації прав тощо [14, с. 207; 17, с. 19].

Комплаєнс як правовий механізм складається з сукупності правових засобів, які мають певні особливості з огляду на мету і сферу функціонування цього правового механізму. Зокрема, норми права як елемент правового механізму управління ризиками у сфері господарювання, мають джерелом закони та підзаконні, у тому числі локальні нормативно-правові акти, які формують правову основу комплаєнсу. Також комплаєнс включає сукупність таких правових засобів, які належать до правових обмежень, що обумовлені метою та спрямовані на її досягнен-

ня, та акти реалізації права, зокрема у вигляді рішень уповноважених органів або посадових осіб суб'єкта господарювання. В комплаєнсі важливу роль відіграє такий правовий засіб, як юридична відповідальність у вигляді санкцій на невиконання співробітниками суб'єкта господарювання юридичних обов'язків щодо запобігання відповідним ризикам.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що комплаєнс виступає сучасним правовим механізмом управління ризиками у сфері господарювання, який являє собою систему загальних та спеціальних правових засобів, зокрема превентивних, регулятивних та контрольних інструментів, сукупність яких забезпечує дотримання норм права у сфері господарювання та мінімізацію правових, фінансових і репутаційних ризиків під час здійснення господарської діяльності, і є складовою частиною сучасної системи правового регулювання, що забезпечує реалізацію принципу верховенства права та утвердження правового господарського порядку.

Перспективним напрямом подальших досліджень можуть стати окремі правові засоби комплаєнсу та особливості їх здійснення.

Література

1. Теленик С. С. Щодо визначення поняття інфраструктурного комплаєнсу об'єктів критичної інфраструктури. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 222–235.
2. Романчик Т. В. Місце комплаєнс у забезпеченні економічної безпеки підприємства. *Актуальні питання організації та управління діяльністю підприємств у сучасних умовах господарювання*: зб. тез доп. 7-ї наук.-практ. конф. (Харків, 29 листопада 2017). Харків: НАНГУ, 2017. С. 152–154. URL: <http://surl.li/qzwtwq>.
3. Мулик А. К. Питання економіко-правових передумов виникнення і розвитку комплаєнсу в сфері банківської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Вип. 73: ч. 1. 2022. С. 134–140.
4. Овсієнко О. Комплаєнс у бізнес-адмініструванні та його роль у створенні ефективних норм господарської поведінки. *Економічний простір*. 2018. № 134. С. 173–185. URL: <http://surl.li/wfalse>.
5. Можаровський М. Ю. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «комплаєнс» та його видів. *Право UA*. 2021. № 2. С. 139–149.
6. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
7. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23 лютого 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.
8. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14 грудня 2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 3–4. Ст. 10.
9. Положення про порядок атестації фахівців з питань фондового ринку: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 25 червня 2020 р. № 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0868-20#Text>.

10. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 5–6. Ст. 30.

11. Катеренюк В. В. Щодо правової природи комплаєнс-кодексів суб'єктів господарювання. *Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations*: зб. наук. праць «SCIENTIA» за матер. VII Міжнар. наук.-теор. конф. (Амстердам, 29 листопада 2024). С. 56–58.

12. Бризіцький М. І. Правовий механізм лобіювання: загальнотеоретична та порівняльно-правова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 215 с.

13. Бондаренко О. М. Поняття та ознаки механізму правового регулювання вирішення податкового спору. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. Т. 1. С. 120–125.

14. Левчук А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією: дис. ... докт. філософії: 081 «Право». Київ, 2021. 260 с.

15. Радченко О. В. Родові ознаки категорії «механізм» в соціальних науках. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 3. С. 19–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_5.

16. Подоляк С. Комплаєнс-контроль в діяльності суб'єктів господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 70–74.

17. Павлюков І. І. Правові засоби в механізмах правотворення та правозастосування : дис. ... докт. філософії: 081 «Право». Київ, 2024. 222 с.

18. Стаднік І. В. Механізм правового регулювання господарських відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Маріуполь, 2021. 257 с.